

Pietní místa v krajinné síti – komplementarita historické paměti a biodiverzity

*Za světy proudící ohromném ve prostoru,
kde slunci šílených se věčná bystřeň blyští,
ve vírech plamenů se tře a tyčí v sporu,
mne odnes, Démone, ku Bohů mrchovišti.*

*Dál od života dál, v němž duch se ztroskotává
s dnů spoustou neplodných a nocí plných mdloby,
mně ticha otevř tůň, kde stínů obec tmavá,
kde Bohů zmizelých ční tiché, němé hroby.*

Leconte de Lisle: Klid Bohů (v překladu J. Vrchlického), 1899

V. Cílek: Religious and Funeral Places in a Landscape Network – Complementarity of Historical Memory and Biodiversity. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 257 – 260, 2009.

The Latin word „*pietas*“ meant more than just a faith or belief, because it in archaic sense more or less represented the fulfillment of religious duties. The basic duty in antic Rome (and many other cultures) was sacrifice to family, tribal or state gods. The sacrifice made the gods more powerful and thus more capable to protect the clan or local community. This practical aspect was far away from the contemporary melancholic attitude. However the antic legacy survives in sacred allegorical processions resembling 1st May celebrations of the Communist era or in many political ceremonies associated with state and national cults. Thus improper dealing with funeral places of cultural or communal hero may still trigger a political violence or on the other hand „sacred enthusiasm“. The personal religious places were often associated with dreams, visions and incubation techniques. They are freed from communal duty and thus more acceptable to modern man whom they give a sense of tranquility, piece of mind or inspiration. The article suggests that it is important to deal with communal places extremely carefully, but that personal sacred place should be protected, because everything we love is worth of protection.

Zbožnost paměti

Slovo *pietas* obvykle překládáme jako zbožnost, ale ve starších významových vrstvách se spíš jednalo o plnění či naplňování náboženských povinností. Ve staré angličtině dlouho splývalo se slovem *pity*, které můžeme nejlépe opsat jako pohnutí. Toto staré latinské slovo mělo v antickém Římě nejméně tři základní roviny – tou hlavní bylo plnění náboženských povinností vůči předkům, a tím i vlastní rodině, a v dalších se jednalo o něco podobného ve vztahu k obci a národu. Základem praktického římského náboženství nebylo ani opakování starých mýtů či nějaká forma státních náboženství, ale udržování ochranného plamene rodinného krbu, který sdružoval všechny předky, tedy ochránitele

rodu. Vyhasnutí plamene, a tím i ponechání rodiny bez ochrany, se trestalo vyhnanstvím (de Coulanges, 1998). Folklorním dozvukem této archaické víry je víra v trpaslíky – hospodářičky s červenou čepičkou ozářenou plamenem domácího krbu (Zíbrt, 1891).

Ochranný duch rodiny byl tím silnější, z čím více mocných předků byl složen. Protože člověk žije tak dlouho, dokud žije jeho paměť, bylo žádoucí pamatovat si dlouhou řadu svých předků a místa spjatá s jejich životem či smrtí nějak označovat a chránit. Tuto představu můžeme celkem jednoznačně vystopovat do egyptské Staré říše (Assmann, 2003, 2005). Ale jde i o typ psychologického mechanismu, známý třeba z rodinných obrazů šlechtických rodů nebo poslušností opatů.

Dunaj pod Děvínem. Jedny z nejsilnějších památných míst v sobě kombinují sílu živlů, zde dokumentovanou počínající povodní; krajinou monumentální, starodávný archeologický základ, středověkou historií i zrod moderního národa. Foto: V. Cílek

Mlžný ranní pohled z výkopů české archeologické koncese v Abusíru na stupňovitou pyramidu v Sakkáře. Egypt dal lidstvu myšlenku, že člověk žije tak dlouho, dokud si opakujeme jeho jméno. To je i jeden z důležitých důvodů, proč vzniklo písmo vyryté do trvanlivého kamene. Foto: V. Cílek

Ambivalence zbožnosti

Jako pietní místo tedy můžeme označit kus země spjatý se vzpomínkou na předky či dějinné události, jež mají dopad na život celé země, obce či národa.

Osobní místa

V před-individualistických dobách byla nejdůležitější ta místa, která se týkala celé komunity. Lze je popsát jako místa sdružující kolektivní paměť,

Tuto vzpomínku sice prožíváme s nějakým pohnutím, ale nejedná se o nás, ale o naplnění náboženské povinnosti. Tato povinnost v podstatě říká, že kmen či národ může přežít jenom tehdy, má-li silná ochranná božstva posilovaná obětmi a rituály. Ochranná konstelace (Assmann, 2003) sestává jednak z bohů či světců, válečných hrdinů (Heraklés, také Štefánik apod.) a kulturních heroů (Palacký, Jirásek, atd.). V antickém Římě neochota obětovat ochranným znamenala otevřený čin proti státu.

Jedná se sice o velice archaický, a pro nás zdánlivě odlehlý soubor představ, ale tento mechanismus se uplatňuje dodnes. Pomníky sv. Cyrila a Metoděje se vymezují Moravané vůči českému kmenovému území reprezentovanému sochami sv. Václava. Paralel s antickým nebo předantickým světem a dnešní nebo nedávnou dobou se dá nalézt celá řada. Například prvomájové průvody se podobaly alegorickým procesím k počtě antických bohů a později triumfálním pochodům vítězných císařů. Ve všech případech se neúčast dala hodnotit jako pohrdání obcí a jejich bohy.

Naplněním původního antického významu *pietas*, že vlastní kmenový ochránce se přijímá se svatým pohnutím a mocný cizí předek, který by si mohl činit nárok na kmenová území, s neméně posvátným odmítnutím. Cizí hrdina se však dá obměkčit či obelstít adopcí. Vytvářením a udržováním většiny pietních míst se tedy nedotýkáme jenom nějaké osobní litoosti, ale zahráváme si s něčím neskonale silnějším – udržováním a posilováním národa či kmene, a to z riskantní pozice svaté povinnosti (de Coulanges, 1998). V podstatě směřuji k tomu, abych ukázal, s jakou opatrností je nutné pietní a památná místa zřizovat a udržovat, protože se snadno mohou stát roznětkou nepokojů, hrozbou či kolébkou minulých a budoucích režimů. Studentský průvod, který v listopadu 1989 zahájil „svatým rozhořčením“ sametovou revoluci, vyšel z vyšehradského hřbitova.

posvátno a (leckdy tíživou) sociální povinnost. Nicméně, vždy paralelně s nimi existovala osobní místa, která člověku pomáhala překonat nějaký životní úsek, osobní problém nebo nemoc. Tento typ míst je v současné době mnohem populárnější, protože umožňuje člověku něco získat – například zážitek, vizi či energii – a nevyžaduje přitom žádné velké povinnosti ani vazbu na národní či politickou historii.

Pravděpodobně tím nejběžnějším příkladem, jak podobná místa fungovala, bylo seslání rady prostřednictvím snu. V indiánské či aboridžinské tradici jsou běžné „skály snů“, ale technika přežila až do pozdní antiky, kdy pomocí tzv. inkubace, tedy sesláním snu se člověk dozvídal, jak vyléčit svoji nemoc (např. v Asklepiově chrámu pod athénskou Akropolí, Detienne, 1999), nebo jak dál postupovat ve svém životě (např. v Amonově chrámu v oáze Siva v egyptské Západní poušti, Cassandra, 2004). Kromě toho existovala i místa mysterijní (Eleuzína), kde se člověk něco dozvídal o povaze světa a pravděpodobně i o smrti či duši. V současné době existuje široká škála osobních míst. Většinou se jedná o nápadné skály, staré stromy či místa s dalekým výhledem. Málokdy se využívají archaickým způsobem, ale spíše se považují za dárce inspiraci či jenom prostého klidu a smíření se stavem světa.

Pokud se na pietní a památná místa díváme z hlediska celé krajiny, vnímáme nejméně čtyři důležité aspekty:

- V krajině existuje celá síť míst, které jsou většinou propojeny nějakými vztahy – třeba působením nějakého héra, živlovým či silovým aspektem, např. posvátnými prameny anebo mýtickou či skutečnou historií.
- Některá z nich mají význam komunitní a jiná osobní, ale nejčastěji obojí. O svátcích takové místo navštěvuje celý kmen, mimo svátky jednotliví poutníci.
- Místa jsou organizována hierarchicky ve více úrovních – je málo katedrál, ale mnoho kapliček.
- Krajinná síť míst je uspořádána buď centrálně, nebo lineárně, anebo kombinovaně. Příkladem centrální krajinné dispozice je nejvyšší hora, která je radiálními pohledy provázána s dalšími místy. Lineárně komponovaná dispozice je poutní cesta, na kterou jsou jako korálky „navleče-

Kolem athénské Akropole vede posvátná okružní cesta Peripathos, která míjí řadu chrámů a svatyní. Jednou z nich je i archaická svatyně zasvěcená Afrodité a Erotovi. Jedná se o přirozený skalní výklenek s obdélníkovými nikami, kde pravděpodobně byly umístěny obrazy či děkovné nápisy. Oltářem byl prostý kámen s odraženou špičkou. Podobné svatyně, ale bez pravidelných nik, byly pravděpodobně i v mnoha našich pravěkých kulturách. Foto: V. Cílek

Řekové i některé národy před nimi si všimly, že existují místa, kde se člověku zdávají „jiné“ sny. Využili toho při technice nazvané „inkubace“. V Asklepiově chrámu pod athénskou Akropolí byly prosebníku sesílané sny s návodem, jak se vyléčit z nemoci. Součástí chrámu je pramen vyvěrající na kontaktu nadložních zkrasovělých vápenců a podložních jílovitých vápenných břidlic. Foto: V. Cílek

ny“ menší svatyně. Příkladem může být třeba stále populárnější systém poutních cest do Santiaga de Compostella anebo Svátá cesta – *Ieros domos* – mezi Eleuzínou a athénskou Akropolí (Preka-Alexandri, 2003).

Radhošť na Moravě patří k posvátným poutním místům.
Foto: V. Cílek

Paměť a ochrana krajiny

Klasická ochrana přírody je nejčastěji založena na seznamu chráněných či ohrožených druhů. Při ochraně krajiny k těmto hodnotám přistupuje krajinový ráz, jehož kritéria jsou navíc založena na estetice či autenticitě. Ochraňování pietních míst se ještě více posouvá do pole nejednoznačných subjektivních, náboženských či národních hodnot, které, navíc, lze interpretovat protichůdnými způsoby (Katyň, rodný domek Mistra Jana Husa, Kosovo pole apod.). Mnoho pietních míst v sobě nese počáteční kontroverzi, takže často oscilují mezi zbožnou úctou a zničením.

Poměrně jednoznačná je situace u pietních míst, které se vyskytují v nějakém zachovalém krajinovém kontextu. Staré hřbitovy bývají pro jejich klid významnými ptačími hnízdišti. Rovněž většina pravěkých či středověkých památek je zasazena do skal a na srázné vrcholy kopců. Následkem staletí trvajících odlesnění bývají obsazována hodnotnými druhy skálních stepí. V takových případech, jako např. na bratislavském Děvíně, je pietní hodnota místa spjatého se slovenským národním obrozením završením jeho přírodních, archeologických a historických hodnot.

Podobně i lužní oblast Mikulčice – Kopčany si nedávno zpětně „přisvojila“ církev k pořádání bohoslužeb a poutí spjatých se sv. Cyrilem a Metodějem. Během několika desetiletí řízeného lesního managementu se tato oblast pravděpodobně změní v kvalitní přírodní

rezervaci. Její další významovou vrstvu přidalo velkomoravské osídlení, které má, jak je to u památných míst obvyklé, reálnou složku významné archeologické hmotné památky i symbolický význam hlavního či velmi významného sídla slovanské říše. Na tomto základu je možné budovat národní a politickou identitu, i církevní tradice. Z hlediska ochrany přírody jsou poutě a slavnosti a jakékoliv hromadné akce spíše proti jejím zájmům, ale na druhou stranu jsou společenské síly, které potřebují tento typ míst využít tak silně, že obvykle je nutné volit nějaký kompromis. V reálném životě velice často vzniká prostor pro politické „divadlo“ bez ohledu na přírodu, anebo autenticitu památky. Dokladem jsou např. velkorysé betonové dostavby národních hradů nebo odhalování nevkusných pomníků na pohledově citlivých místech krajiny.

Ochrana toho, co máme rádi

Na počátku 20. století se ochrana přírody potřebovala vzdálit od romantických, nadšeneckých plánů a ustanovit se jako objektivní věda. Výsledkem tohoto pochopitelného vývoje bylo, že nepracovala s pojmy, jako je krása, melodie či půvab krajiny. Domnívám se, že v budoucnu by měla brát v patrnost i místa, která možná podle výskytu ohrožených a chráněných druhů nejsou hodnotná, ale máme je rádi. Malebné lesní zátiší, pietně upravený pramen, lavička s výhledem na hory jsou v tomto přelidněném a využívaném světě samy o sobě hodnotou. Vypovídají možná víc o kultuře než o přírodě, ale spojují nás se základem toho, čím jsme – se stromy, kameny, vodami a kulturní krajinou našich předků.

Práce byly prováděny s podporou akademického výzkumného záměru Geologického ústavu AV ČR, v. v. i., AVOZ 30130516.

Literatura

- Assmann, J.: Smrt jako fenomén kulturní teorie. Praha : Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., 2003, s. 57 – 64.
Assmann, J.: Death and Salvation in Ancient Egypt. Cornell University Press, 2005, p. 160 – 241.
Cassandra, V.: The Western Desert of Egypt. The American University in Cairo Press, 2004, s. 305 – 311.
De Coulanges, F.: Antická obec. Praha : SOFIS, 1998, s. 27 – 42.
Detienne, M.: The Masters of Truth in Archaic Greece. New York : Zone Books, 1999.
Preka-Alexandri, K.: Eleusis. Athens, 2003, p. 86 – 96.
Zíbrt, Č.: Skřítek v lidovém podání staročeském. Praha, 1891, s. 1 – 56.

RNDr. Václav Cílek, CSc., Geologický ústav AV ČR, v. v. i., Rozvojová 269, 165 00 Praha 6, cilek@gli.cas.cz